

УДК 78.071.1(477)Лисенко

ДО ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЇ ЛИСЕНКОЗНАВСТВА: AD FONTES!*

Ірина Щербанюк

У статті висвітлено актуальну проблему екології сучасного лисенкознавства. Наголошено на необхідності переосмислення національної музичної спадщини Миколи Лисенка як національного композитора та його творчого доробку; ревізії всієї архівно-джерельної бази; творення нового простору знання про класика української музики. Акцентовано особистісний міжгенераційний зв'язок, важливу роль митця в процесі національного елітогенезу, особливо за умов централізованої імперської політики.

Ключові слова: Микола Лисенко, українська музика, українське музикознавство, лисенкознавство, національна композиторська школа.

В статье освещена актуальная проблема экологии современного лисенковедения. Сделан акцент на необходимости переосмысления национального музыкального наследия Николая Лысенко как национального композитора и его творчества; ревизии всей архивно-источниковой базы; создания новых объемов знаний о классике украинской музыки. Отмечена личностная межпоколенческая связь, важная роль художника в процессе национального элитогенеза, особенно в условиях централизованной имперской политики.

Ключевые слова: Николай Лысенко, украинская музыка, украинское музыковедение, лисенковедение, национальная композиторская школа.

The urgent problem of the modern Lysenkology ecology is studied in the article. The authoress accentuates the necessity of the national musical heritage reinterpretation, in particular, Mykola Lysenko personality as a national composer and his creative work; the examination of the archival sources, the creation of a new knowledge range on the classic of Ukrainian music. Attention is paid to the personal intergenerational connection, an important role of the artist in the process of national elitegenesis, especially in the context of centralized imperial policy.

Keywords: Mykola Lysenko, Ukrainian music, Ukrainian musicology, Lysenkology, national composer school.

Серце йому я із звуків зіткала,
Струни із златної мрії сплела,
Муки, як руки, на струни поклала,
Терном колючим його повила.
Хай жалі в вінок зів'ються,
Хай слова в мечі скуються...
В творчій серці вічний рух,
Дивні дива творить Дух.

Олександр Олесь [7]

Серед проблем сучасного лисенкознавства пріоритетною є екологія науки. Дуже важливо очистити життєдайні джерела нашої пам'яті від намулу часу, з його ідеологемами, шорами, штампами, стереотипами і трафаретами. Наука як можливість пізнання й утвердження істини покликана творити якісно інший простір знання, постійно «переосмислювати, пере-оцінювати і ревізувати» національну культурну спадщину [2]. У цьому контексті актуалізується весь спектр проблематики лисенкознавства.

Насамперед повернуто добре ім'я видатного українського вченого Дмитра Ревуцького (1881–1941), його наукові праці

з різних питань творчої діяльності М. Лисенка. Ці фундаментальні дослідження, написані в драматичний період 1927–1941 років, багато в чому новаторські – вагомий внесок в українське музикознавство [11].

Із забуття – зі спецфондів та спецхранів – виривають імена багатьох подвижників праці й духу, безцінні архіви і творча спадщина українських діячів науки та мистецтва, зокрема Євгена Чикаленка, Петра Стебницького, Сергія Єфремова, Івана Пулюя, Йосипа Куриласа, Володимира Ніколаєва, Порфирія Демущького, Вадима та Данила Щербаківських, Віктора Петрова, митрополита Андрея Шептицького, Івана

* *Ad fontes* – крилатий латинський вираз «До джерел». – Ред.

ІСТОРИЯ

Огієнка, Олександра Кошиця, Івана Сікорського та ін. Безумовно, це дає можливість краще зрозуміти складний поліфонічний історико-культурний контекст творчості композитора Миколи Лисенка як ключової постаті в українському поступі, осмислити й озвучити його спадщину; «*пере-осмислити* його глибинний код мислення і мовлення» як національного композитора [2].

Рецепції та рефлексії М. Лисенка численні й вражають розмаїттям; це особлива духовна скарбниця, яскраві зразки колективної національної пам'яті [1]. Серед багатьох мистецьких рефлексій Лисенка найяскравіша – драматичний етюд «Злотна нитка» Олександра Олеся (взято авторкою статті за епіграф) – одкровення, вірець високого мистецтва натхненного поетичного слова, світлий промінь істини, що пронизує час і простір. Ця довершена поетична рефлексія Олександра Олеся на сумну подію – відхід Миколи Лисенка в горішні світи – прозвучала на громадській панахиді по композитору (1912). Висока печаль та журба, світлий сум, невимовний біль втрати і водночас глибока вдячність близькій і рідній Людині, Учителю, Майстру, «Батькові української музики». І через століття ця поезія не втратила своєї експресії. Як соціокультурне явище «Злотна нитка» Олександра Олеся є також своєрідним документом часу, духу епохи.

* * *

Минають роки, приходять нові покоління з іншим рівнем знань – сучаснішим і ширшим. Виявляється, що багатьом з них іноді треба нагадувати давні прописні істини. Варто пам'ятати про час, наповнений змістом, уважно дбати про свою житницю, добрий ужинок, тобто «працювати, працювати...» (девіз І. Франка).

Як киянка й людина з активною життєвою позицією, працюючи на «своїй ниві» на культурно-мистецькій мапі Києва, з приємністю спостерігаю за добрим ужином різних справ, ініціацій. Назагал пощастило взяти участь у численних культурно-мистецьких, освітніх, інтелектуальних, медійних проектах.

Мало хто може похвалитися тим, що посадив вишневий сад у центрі столичного міста. Вишневий сад на подвір'ї затишної

господи Миколи Лисенка. Ця вишнева віхола навесні, буйний білий цвіт милує око, надихає всіх, зокрема й художника Івана Марчука, бо з вікон його майстерні добре видно цей сад. Вишневий сад, а в травні ще й з віртуозними солов'їними фіоритурами, у «Наших Сполучених Штатах», за визначенням Л. Старицької-Черняхівської (місце різного євшан-зілля, де мешкали родини Лисенків – Старицьких – Косачів), на колишній вул. Маріїнсько-Благовіщенській, останнє помешкання родини композитора. Тішуся, що в травні цього року в затишному саду в центрі гамірливого міста вже вшосте проводитимуться «Хорові асамблеї», і зазвучить спів аж дванадцяти колективів з Києва, Рівного, Херсона, Обухова.

За 30 років сумлінної праці в музеї (куди я прийшла, як тоді думала, на рік-два), мені, мабуть, таки вдалося чимало доброго зробити, часто всупереч обставинам. Адже будинок-музей Миколи Лисенка став рідним домом, насамперед для професійної музичної спільноти, творчої молоді, це елітний український клуб шанувальників «Блютнера» (роялю знаної фірми)¹. Тут, на особливому перехресті в часі й просторі – *Sancta Sanctorum* («святая святих») українського духу, де плекалася нова генерація національної еліти – є нагода почути й пізнати особливий камертон, енергію творення, світло істини. Зрештою, є нагода артикулювати важливу тему національного елітогенезу.

Благодатна мить співзвучання історії настає як закономірна випадковість; на початку 1990-х років з'являється нова хвиля інтересу до постаті М. Лисенка. З 1992 року в незалежній Україні нарешті активно починається новий етап творення нашої національної держави, такої омріяної багатьма поколіннями українських патріотів і справжньої національної еліти; такої жаданої, вистражданої, дорогоцінної. Саме того року в Україні та за її межами музична громадськість широко відзначала 150-річчя від дня народження Миколи Лисенка. З'явилися нові можливості в осмисленні творчої спадщини, архівних матеріалів фундатора національної професійної музичної культури й мистецтва. Багато музейних проектів було зреалізовано.

ІРИНА ЩЕРБАНЮК. ДО ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЇ ЛИСЕНКОЗНАВСТВА: AD FONTES!

У 1992 році в надскладних драматичних обставинах постала Українська православна церква Київського патріархату на чолі зі Святійшим Патріархом Київським і всієї Руси-України Філаретом. Відтоді з новою силою широко зазвучав духовний гімн «Боже великий єдиний» (муз. М. Лисенка, сл. О. Кониського, 1884 р., в оригінальній версії – двоголосний дитячий хор-молитва), що засяяв немовби своєрідним золотим шиттям нашої духовності, як гімн об'єднав увесь «Український Всесвіт». Саме Кирило Стеценко та Олександр Кошиць на Наддніпрянщині, Віктор Матюк у Галичині, майстри хорового письма ХХ ст., надали нового монументального звучання цій музичній композиції, і вона отримала назву «Молитва за Україну». Правдивий момент істини – через цей твір М. Лисенко присутній у всіх важливих подіях нашого духовного буття.

Важливим культурно-мистецьким форумом став «Київ Музик Фест – 2014» Національної спілки композиторів України (НСКУ). Мою увагу привернула лисенківська сторінка – презентація мультимедійного диска «Світ Миколи Лисенка» в Малій залі Національної музичної академії ім. П. Чайковського. Думаю, лисенківська сторінка в її багатовекторному розвороті могла би бути щороку в програмі фестивалю і була би неповторною. Наприклад, такі тематичні аспекти – 70-ті роковини Олександра Кошиця, ювілейний рік Митрополита Андрея графа Шептицького, 110-річчя музично-драматичної школи ім. М. В. Лисенка, 140-річчя М. Леонтовича тощо.

В оголошеній презентації мультимедійного проекту зазначено, що автором ідеї та художнім керівником проекту є Ольга Кононенко – виконавчий директор «Київ Музик Фесту» та директор Конкурсу молодих виконавців ім. М. Лисенка. Дійсно, дуже бракує в широкому доступі записів музичних творів М. Лисенка. З різних причин, на жаль, у фондах українського ТБ та радіо багато що загубилося, «пиллом припало» й навіть зникло.

Мультимедійний проект складався з трьох частин: I та III частини – архівні записи камерно-інструментальних і симфонічних творів композитора; II частина – ілюстро-

ваний альбом «Світ Миколи Лисенка». У презентації брав участь доктор етномузикології, співавтор англо- й україномовного видання Тарас Філенко, який з 1990 року проживає за кордоном (США). Щоправда, в Україні значущість його доробку маловідома, на відміну від доробку його матері – музикознавця Т. Булат, яка працювала у відділі музикознавства ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР.

Кожний професійний музикант чи актор добре знає, що сцена – особливе місце у світлі софітів; тут чути всі нюанси душі, промовисті паузи, усе видно, як на долоні. У залі Національної музичної академії зібралася численна публіка, шановані в музичних колах виконавці, педагоги, критики, мистецтвознавці та інші, чимало було закордонних гостей. З приємністю зустрілася з багатьма колегами, яких давно не бачила. Можна лише вітати такий живий інтерес до постаті М. Лисенка. Але... Вхідні двері до зали, обклеєні унікальними фото композитора з альбому, виглядали як злий жарт, ознака поганого смаку, тим паче, що на подіумі – великий екран. Сценарій схожий на імпровізацію. Концерт за участю студентів підготовлено нашвидкуруч за два дні. Хоча пан Тарас відзначив, що він «у темі» понад 30 років, але глибини знань, на жаль, не вдалося відчутти. А так хотілося чогось на зразок взірцевого майстер-класу «Микола Лисенко. Європейський вимір. Діалог культур».

Відомо, що в основу мультимедійного проекту було покладено книгу-альбом «Світ Миколи Лисенка». Ця праця робилася в складний час кінця 1980-х років, коли на жорнах історії «перетиралися» і кордони країн, і їхня економіка, зокрема економічне забезпечення культурних програм (ряд видавництв змушені були відмовитися від багатьох цінних, але дорогих фінансово, публікацій). Запланований уперше в історії української культури ілюстрований альбом «Світ Миколи Лисенка», що готувало видавництво «Мистецтво» в 1985 році з доктором мистецтвознавства Тамарою Булат, був знятий з виробництва. Одночасно у видавництві «Музична Україна» готувався до друку проект «М. Лисенко. Солоспіви» у двох томах (редактор-упорядник також

ІСТОРИЯ

Т. Булат). У цих двох видавничих проєктах як партнер активну участь брав Меморіальний будинок-музей М. Лисенка. Це зрозуміло, адже в музеї зберігаються творчий архів композитора (нотні рукописи й видання), фото, документи, різні матеріали, епістолярій, а також особисті речі, унікальні музичні інструменти; представлені меморіальні кімнати (вітальня, робочий кабінет, столова).

І треба так статися, що в той період весь склад співробітників музею з трьох науковців було представлено лише в моїй особі. Наукову діяльність ускладнювало те, що музей був відкритий для відвідувань. Екскурсії треба було поєднувати з архівно-фондовою роботою, піднімати весь творчий архів композитора, а також займатися зйомками. Виникало дуже багато організаційних питань, часто за межами моєї компетенції, було чимало перешкод. Так у темпі *molto prestissimo* (дуже швидко) пройшло гаряче літо 1985 року, коли я була «і швець, і жнець, і на дуду гравець».

Як молодий науковець вважала своїм професійним обов'язком зробити все максимально добре. З приємністю згадую людей із творчої групи – художника В. Юрчишина (автор оригінал-макета альбому), фотографа С. Крячка. Їх треба було ввести в тему, в атмосферу дому, створити особливий настрій (на дворі ж бо «совєтська дійсність»). Зокрема, складні завдання постали під час зйомок ще незавершеного інтер'єру – вітальні та робочого кабінету М. Лисенка. Флористичний дизайн (алюзії та ремінісценції до спогадів М. Рильського), майстерне володіння фотокамерою, синергія наших думок уможливили передати на слайдах особливе неповторне світло Лисенкового дому, душею якого є рояль «Блютнер». Ще одним складним завданням було знайти буйноцвіття Полтавщини в Києві для зйомок старовинних українських народних інструментів з колекції М. Лисенка, щойно відреставрованих. Інструменти – торбан, кобзу, ліру, цимбали, басолу – було відзнято на кольорові слайди. На жаль, за кадром залишилася старосвітська бандура. Безумовно, дуже допомогла в зйомках і стала в нагоді моя праця над тематичною лекцією-екскурсією «Микола Лисенко –

збирач і дослідник українських народних музичних інструментів».

У ті дні в музеї можна було часто бачити Т. Філенка – брав участь у різних технічно-організаційних роботах, однак з архівними матеріалами та документами не працював. На початку 1990-х років він з матір'ю виїхав за кордон до США.

Подальший хід історії та життєві обставини внесли свої корективи – сталася Чорнобильська трагедія, завершилася «совєтська епоха», почалися «радощі» перехідного періоду. Однак ми в музеї готувалися до 150-річчя від дня народження М. Лисенка. Восени 1991 року мені знову було доручено, серед іншого, зробити нові рекламні слайди. Двотомник «М. Лисенко. Солоспіви» з передмовою Т. Булат було надруковано, а справа з ілюстрованим альбомом призупинилася, та й автори виїхали з України. Не хочу займатися розплутуванням детективної історії, але робочі матеріали ілюстрованого альбому видавництва «Мистецтво» виявилися за кордоном. У 2001 році вийшло англomовне видання альбому «Світ Миколи Лисенка» в Канаді, а 2009 року побачило світ друге україномовне видання ілюстрованого альбому в Україні. Його повна назва – «Світ Миколи Лисенка. Національна ідентичність, музика і політика України XIX – початку XX століття».

Ця справа ніби мала консолідувати всіх і все, акумулювати можливості, об'єднати зусилля. Адже так багато сил ще потрібно для роботи над новим Повним зібранням творів композитора (коментованим), ґрунтовним виданням джерельної бази «Матеріали і документи» (з покажчиками, науковими коментарями, бібліографією), аудіо- та відео-записами (архівні й нові), CD-проєктами, епістолярієм та мемуарами, різними тематичними ілюстрованими виданнями. Дуже актуальна нова наукова монографія («Микола Лисенко. Curriculum vitae. Національний композитор»). Тут варто згадати добрим словом великий героїчний професійний подвиг, істино подвижницьку роботу в 1930-х роках Дмитра та Левка Ревуцьких над першим Повним виданням творів М. Лисенка (на жаль, припинене після кількох випусків), у 1950-х роках – Максима Рильського, Левка

ІРИНА ЩЕРБАНЮК. ДО ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЇ ЛИСЕНКОЗНАВСТВА: AD FONTES!

Ревуцького, Бориса Лятошинського, Пилипа Козицького, Михайла Вериківського над виданням уперше повної (!) творчої спадщини М. Лисенка (1950–1959), а також збереженням безцінного архіву композитора. Згодом це дало б можливість здійснити нові наукові розвідки, оперні постановки, різноманітні концертні програми, збагатило б педагогічний репертуар.

Інтелектуальне осмислення постаті Миколи Лисенка і його спадщини науковцями, митцями та культурно-громадськими діячами, зокрема тими, хто особисто знав композитора, був свідком багатьох подій та живої історії, почалося вже з жовтня 1912 року. Ще з більшим ентузіазмом це продовжили в період УНР, у ті драматичні 1918–1922 роки, коли вперше поставала українська держава, творилася Національна академія наук [4]. Насамперед варто згадати наукову працю Етнографічно-фольклорної комісії ВУАН (голова – академік Андрій Лобода) та Музично-етнографічного кабінету (керівник – музикознавець-фольклорист Климент Квітка), а також Музею українських діячів науки та мистецтва (директор Євгенія Рудинська). Свою важливу місію виконав Музично-драматичний інститут ім. М. В. Лисенка (особливо в часи ректорства Миколи Грінченка).

Згодом, у подальший період українізації, попри всі драматичні події 1920–1930-х років, продовжувалися відчайдушні спроби максимально зробити все для збереження пам'яті, щоб достойно зустріти 100-річчя від дня народження М. Лисенка в 1942 році. «Я дуже радий ознайомити вас з моїми планами щодо славетного ювілею, – зазначав Дмитро Ревуцький восени 1941 року. – Адже життя і творчість Лисенка – це найулюбленіша і найближча мені музикознавча тема. Тим більше, що лише тепер я маю змогу вільно працювати, не боячися ні поправок, ні заборон більшовицької цензури. Ви не уявляєте, мабуть, до чого безсоромною і безглуздою була та цензура... А тепер треба працювати і працювати. Час іде, і лишаються лічені місяці до знаменитого ювілею. Що ж готую до славетної дати особисто я? Насамперед я маю закінчити

велику монографію про життя та діяльність Лисенка, з характеристикою й оглядом його творчості... Це велика праця, вона матиме приблизно 10–12 друкованих аркушів. Одночасно я упорядкую збірник спогадів про Лисенка, до якого увійдуть спогади Олени Пчілки, Л. Старицької-Черняхівської та О. Сластьона, тобто ті спогади, які були заборонені соєтами» [11, с. 178; 12].

Контрапунктом до дій української національної еліти були тотальний розгром Української академії наук, три великі хвилі терору проти українських «буржуазних націоналістів» (1928–1930, 1932–1933, 1937–1938), а також сумнозвісний показовий судовий процес над так званою Спілкою визволення України (СВУ) 1930 року – проти «ворожих інтелігентських елементів» у місті та «куркульських елементів» у селі. Так відбувалася розбудова «Імперії національного вирівнювання» (Тері Мартин) – радянської держави, надзвичайно агресивної, централізованої та жорстокої [6; 9; 10].

Сергій Єфремов, Людмила Старицька-Черняхівська, Дмитро Ревуцький, Агатангел Кримський, Климент Квітка, Симон Петлюра, Олександр Кошиць, Кирило Стеценко, Яків Яциневич, Олена Пчілка, Дмитро Яворницький, Євген Чикаленко, Іван Стешенко, Максим Славинський, Гнат Хоткевич, Іван Сікорський, митрополит Андрей Шептицький та багато інших – українські діячі, достойники, яким судилося пережити *Via Dolorosa*. На десятиліття забуття за умов жорсткої драматургії часу були приречені імена молодших сучасників М. Лисенка – творців «Українського Всесвіту». «Знавці музики, спеціалісти, дадуть певне докладну оцінку Лисенка як композитора та художника, вияснять, чим він був серед творців-музик, – писав С. Єфремов. – Але для нас, широкого кола його послідовників, чи не принаднішим, ближчим і далеко зрозумілішим буде цей образ вічно молодогої душі, що була **Інтимною Силою українського руху** [пожирнення моє. – І. Щ.], його вогнем і живим зв'язком, що збирала порізаних в один гурт, і звідси, з центра, оживляла всіх одною думкою» [3].

У цьому списку варто згадати праці Станіслава Людкевича та Філарета Колесси.

ІСТОРИЯ

Естафету перших науковців продовжило нове покоління дослідників (1960–1980-ті рр.), які зробили свій внесок у лисенкознавство, – Микола Гордійчук, Лідія Архимович, Марія Загайкевич, Зоя Василенко, Тамара Булат, Ростислав Пилипчук та інші, наскільки це було можливим у часи воєвничого антиінтелектуалізму, у якому перебувала українська гуманітарна наука, національна культура й мистецтво того періоду.

Видання ілюстрованого альбому «Світ Миколи Лисенка» в Україні (2009), безумовно, було б актуальне і могло би стати культурною подією року. Однак через ряд обставин видання потрапило під критичний погляд компетентних музикознавців, науковців, експертів, що спричинило інший результат. Відсутність рецензій, *Grand pausa* в музикознавців дуже промовисті. «Veritas перш над усе!» (з листа М. Лисенка до Ф. Колеси, 22 квітня 1896 р.) [5, с. 267]. Тримали «паузу» і науковці з відділу музикознавства ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Варто зауважити, що саме тут працювали й працюють п'ятеро вчених, удостоєних високого звання лауреата Премії імені М. В. Лисенка, – Микола Гордійчук, Марія Загайкевич, Богдана Фільц, Лю Пархоменко, Валентина Кузик.

Безсумнівно, усі дослідники вважають украї важливою публікацію фотодокументів, що пов'язані з життям і творчістю М. Лисенка. Однак ця справа потребує неабиякої ретельності. Зокрема, атрибуція групових фото з М. Лисенком, його хорових подорожей 1897, 1899 та 1902 років. Згадані світлини, як і багато іншого, стали предметом ґрунтовних досліджень Дмитра Ревуцького ще 80 років тому, мають докладні анотації зі списком персоналій (!). Зазначу, що в альбомному виданні 2009 року ця важлива інформація відсутня. Не ідентифікований Яків Яциневич (фото хорової подорожі 1897 р.), не зазначено імен Любові Яновської, співаків Флора Влодека (тенор) та Семена Бритова (баритон), «невпізнаний» Порфи́рій Демущкий – фото М. Лисенка з родиною та П. Демущкого з родиною в Охматові 1897 року.

Пригадується премудрість зі Святого Письма: «Куди піду від Духа Твого, Госпо-

ди, і від лица Твого куди втечу?» (Пс. 138:7), а також однойменний хоровий твір Миколи Лисенка. Тут принагідно згадати сакральну музичну творчість українських корифеїв. Микола Лисенко, Яків Яциневич (регент архієрейського хору), Кирило Стеценко (помічник регента, учасник кліросного хору, регент хору семінарії) вписали яскраву сторінку в музичній історії Свято-Михайлівського Золотоверхого собору, святині Києва. Є всі підстави стверджувати, що семінаристи й архієрейські співаки, учасники архієрейського та кліросного хорів саме зі Свято-Михайлівського Золотоверхого, брали участь у хорових подорожах М. Лисенка по Україні як першокласні хорові капеляни. На щастя, збереглися унікальні фотографії (1897 р. – Лубни; 1899 р. – Полтава, *urbs natalis*; 1902 р. – Прилуки), про що подбав сам М. Лисенко, а також, що ще важливо, нам відомі ці імена талановитих молодих співаків. «Люблю і шаную молодість, бо пам'ятаю свою» [11, с. 80, 142].

Переосмислення спадщини М. Лисенка, її нове прочитання виокремлює важливу тему особистісного міжгенераційного зв'язку. У цьому контексті однією з яскравих постатей є Олександр Кошиць (1875–1944), хоровий диригент, композитор, етнограф, музичний діяч. «Мистець, майстер, чарівник нашої національної музичної культури. Він пройшов крізь світ – на чолі нашої пісні – як побідний переможець, як якийсь музичний Цезар» (Є. Маланюк) [8, с. 243]. Учень і послідовник Миколи Лисенка, на чому завжди сам наголошував. Попри всі драматичні життєві колізії, завдяки самовідданій натхненній праці О. Кошиць зміг 1942 року зініціювати та зреалізувати музичний Проект до 100-річчя від дня народження М. Лисенка в Канаді. Серед різних урочистих заходів – серія доповідей, майстер-класи з мистецтва хорового диригування, а також проведення Ювілейних концертів – 19 червня 1942 року у Вінніпезі (за участю «вісімки» з'єднаних хорів і солістів) та 27 лютого 1943 року в Монреалі. Останні триумфальні концерти Маестро. Так його вдячне серце на повний голос висловило глибокі душевні почуття, щирі вдячність близькій та рідній лю-

ІРИНА ЩЕРБАНЮК. ДО ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЇ ЛИСЕНКОЗНАВСТВА: AD FONTES!

дині, своєму Другу і Вчителю. У цей період О. Кошиць доопрацьовує V Літургію, різні духовні твори, робить редакцію хору М. Лисенка «Молитва за Україну» («Боже великий єдиний»), що пішла у широкий світ. Як підсумок професійної діяльності уславленого диригента, можна сказати, що Олександр Кошиць зміг «виспівати волю Україні» [8, с. 293].

Переосмислення спадщини М. Лисенка проявляє ще одну важливу постать, яка присутня «за кадром», – митрополит Андрей Шептицький (1865–1944). У лисенкознавстві ця тема ще не досліджена. Натомість архівні матеріали засвідчують, що вона варта уваги. Зокрема, духовна опіка митрополита Андрея Шептицького ювілейним «Лисенковим святом» у Львові, Галичині та на Буковині 1903 року (з нагоди 35-річчя творчої діяльності композитора), а також Конкурсом українських хорів до ювілею М. Лисенка 1942 року у Львові. Очевидно, не без участі митрополита Андрея Шептицького вперше був надрукований кант «Пречистая Діво, Мати Руського краю» М. Лисенка (1910) у Жовкві в оо. Василіян; ошатне видання в доброму українському стилі, єдине з духовних творів композитора. У спецархівах КДБ зберігся докладний звіт митрополита Андрея Шептицького польській владі про фінансові витрати власних коштів на різні важливі українські культурно-мистецькі справи, де окремим пунктом зазначено, що викуплено манускрипти М. Лисенка за 11 000 золотих (для Національного музею у Львові). Таким чином, були збережені унікальні рукописи авторських партитур опер «Енеїда» (3 томи), «Утоплена» (3 томи), «Тарас Бульба» (4 томи) М. Лисенка. Як засвідчують архівні матеріали, у різних концертних програмах на честь митрополита Андрея Шептицького завжди звучали музичні твори М. Лисенка.

У лисенкознавстві досі ще не осмислена тема меценатства, доброчинності; не згадано тих, хто активно підтримував фінансово важливі українські культурно-мистецькі проекти, ініціації, особливо за умов нищівної імперської національної політики. Насамперед ідеться про визначну постать – Євгена Чикаленка (1861–1929), активного громад-

ського та культурного діяча, мецената, подвижника духу й праці – «енергійна і запальна особа» [7, с. 330]. Взаємини М. Лисенка та Є. Чикаленка – яскрава сторінка в історії національної культури. Епістолярій, мемуаристика, різні архівні матеріали пропонують науковцю дуже багато актуальної інформації для роздумів.

Лисенкові незримі скрижалі, у ретроспективі та перспективі, проявляють ще одну важливу постать – Максима Рильського (1895–1964), українського поета, перекладача, академіка, директора Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології в 1942–1964 роках. Йому судилося пережити всі жахіття тоталітарного лихоліття ХХ ст. в Україні; попри все достойно пройти дорогою життя і, що важливо, зберегти честь роду, світлу пам'ять кількох поколінь української національної еліти. Ремінісценції, рефлексії, рецепції, алюзії М. Лисенка в спадщині М. Рильського – багаточисленні, передають всю гаму почуттів і думок, пам'ять вдячного серця про лютого і незабутнього Миколу Віталійовича.

Лисенкіана М. Рильського як особлива сакральна тема представлена поетичними та мемуарними сторінками: «Моє бажання» (1903), пісні «Вийся, жайворонку, вийся» (1910), «Над труною Великого» (1912), «Жайворонок» (1913), «Мандрівка в молодість» (1942), «Неначе сон, довіку серцю милий» (1962), «Шипшина» (1963); також «Клаптики спогадів» (1927, 1942, 1964), статті «Рицар української пісні» (1942) та «Про листи Миколи Лисенка» (1962).

За участю академіка М. Рильського були підготовлені та вийшли друком (уперше!) Повне двадцятитомне зібрання музичних творів М. Лисенка, етнографічні праці, епістолярій та мемуаристика композитора. Ще однією важливою справою, активним промоутером якої був М. Рильський, стала робота над новою редакцією монументального оперного полотна «Тарас Бульба», а також іншими операми М. Лисенка, що побачили світло рампи на сцені різних театрів. Очевидно, з різних причин багато цінного архівного матеріалу М. Лисенка залишилося до кращих часів, дбайливо зберігається у фондах різних

ІСТОРИЯ

наукових інституцій. Як директор ІМФЕ АН УРСР М. Рильський усіляко сприяв молодим науковцям, новим інтелектуальним досягненням спадщини М. Лисенка як фундатора національної композиторської школи, тим самим зініціював новий етап у лисенкознавстві.

Ще одним важливим мистецьким осмисленням постаті М. Лисенка є кіноповість у двох частинах «Київська фантазія на тему дикої троянди-шипшини» І. Драча та І. Миколайчука (1982). Це ремінісценція до поезії М. Рильського «Шипшини куц у мене під вікном» (1963)². «З подякою за віру у “нашого” Миколу Лисенка. Щиро Іван Миколайчук. Січень 1984 р.», – ці слова з дарчого напису, адресованого мені, нагадують про незабутню зустріч у Лисенковій вітальні одного січневого дня з двома легендарними Іванами – Драчем та Миколайчуком, авторами згаданої кіноповісті. Пригадалися щирі розмови, роздуми, мистецькі одкровення відомого актора й режисера, філософа від Бога, щедро обдарованого музикально. «Його» Микола Лисенко на великому екрані, безумовно, був би осмислений якнайкраще. Творча спадщина класика української музики – саме той благодатний матеріал, де акторський та режисерський талант І. Миколайчука зреалізувався би повною мірою. Його незакріпачений розум, хист і художня майстерність дозволяли цілісно показати всі скарби «Золотих ключів» і «Саду божественних пісень» національної музичної культури, представлені в різних жанрах і формах – етнографія, професійна творчість, церковна музика. І сучасний український художній кінематограф мав би «Цвіт троянди-шипшини» Івана Миколайчука, можливо, ще значно сильніший своєю правдивістю, ніж параджанівський «Цвіт граната», а лисенкіана збагатилася би ще одним творінням високого мистецтва.

Згадується енгармонійне Павла Тичини: «Отак роки, отак без краю на струнах Вічності перебираю я» [13].

Лисенкові незримі скрижалі *про-являють* нам злотні струни Вічності і *про-мовляють* до майбутніх поколінь молодих дослідників.

Джерела та література

1. *Архимович Л. М. В. Лисенко / Л. Архимович, М. Гордійчук.* – Київ, 1963. – 355 с.
2. Європа – минуле і майбутнє : матеріали Міжнародної конференції пам'яті Єжи Гедройця. – Київ, 2009. – 256 с.
3. *Єфремов С.* Інтимна сила (Некролог) // Рада. – Київ, 1912. – 29 жовт.
4. Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали. – Київ, 1993. – 376 с.
5. *Лисенко М.* Листи / упоряд. тектів, ілюстративного матеріалу, передм., комент., анотований іменний покажчик Р. Скорульської. – Київ : Музична Україна, 2004. – 665 с.
6. *Мартин Т.* Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923–1939 роки). – Київ, 2013. – 640 с.
7. *Олександр Олесь.* «Злотна нитка». М. Лисенкові. Мініатюра // Літературно-науковий вісник. – Київ, 1913. – Кн. 1. – 218 с.
8. *Пархоменко Л.* Олександр Кошиць. Мистецька діяльність в контексті музики ХХ ст. / Л. Пархоменко, Н. Калущка. – Київ : Фенікс, 2012. – 415 с.
9. *Петров В.* Українська інтелігенція – жертва більшовицького терору // *Петров В.* Розвідки. – Київ, 2013. – Т. 2. – С. 625–714.
10. *Полонська-Василенко Н.* Українська академія наук. Нарис історії. – Київ, 1993. – 414 с.
11. *Ревуцький Д.* Микола Лисенко. Повернення першоджерел / вступні ст., упоряд. матеріалу, комент. та іменний покажчик В. Кузик. – Київ : Музична Україна, 2003. – 330 с.
12. *Ревуцький Дм.* Ювілей наближається // Українське слово. – Київ, 1941. – 30 листоп.³
13. *Тичина П.* Сонячні кларнети. – Київ, 1918. – 62 с.

Примітки

¹ Серед численних імпрез, які відбувалися в музеї, особливо в знаменитій Блакитній вітальні М. Лисенка, кожна – неповторна, кожна – незабутня. Тут і стіни промовляють. Про це зауважували Володимир Колесник (Канада), Галина Хоткевич (Франція), Богдан Рубчак (США), Микола Мушинка (Словаччина), Віктор Захарченко (Кубань, РФ), Володимир Кушпет і Павло Глазовий (Україна), а також студенти й аспіранти профільних вишів, тисячі відвідувачів музею.

² Кіноремінісценції до поезії М. Рильського 1963 року:

Шипшини куц у мене під вікном
Цвіте блідо-рожевим, скромним цвітом
І переносить в молодість мене,
На польові дороги перехресні,
У ранки срібні, в вечори янтарні,
Що віщували серцю вічне щастя...

³ Передрук: *Ревуцький Дм.* Микола Лисенко. Повернення першоджерел / ред.-упоряд. В. Кузик. – Київ, 2003.

SUMMARY

The science ecology is a problem of primary importance among the questions of modern Lysenkology. The whole range of the given artistic problems is actualized in this context. The names of many devotees of labor and spirit are emerged from the non-existence. These are the contemporaries of Mykola Lysenko – Yevhen Chykalenko, Petro Stebnytskyi, Serhiy Yefremov, Ivan Pyliui, Yosyp Kurylas, Volodymyr Nikolayev, Porfyriy Demytskyi, Vadym and Danylo Shcherbakivski, Viktor Petrov, Metropolitan Andrey count Sheptytskyi, Ivan Ohiyenko, Oleksandr Koshyts, Ivan Sikorskyi and others. It gives an opportunity to understand better the complex polyphonic historical and cultural context of M. Lysenko works, to comprehend and to add a soundtrack to his heritage as a key phenomenon in the Ukrainian movement.

The authoress of the article is lucky enough to work in the M. Lysenko Memorial House-Museum for 30 years, *Our United States* according to the definition of L. Starytska-Cherniakhivska, and to take care of an artist valuable collection of musical instruments, calm rooms, a small cherry garden in the centre of the capital city. This House-Museum has become a native home, especially for professional musical community, creative youth and elite Ukrainian club of the *Bliutner* (piano of famous firm) admirers. I think, Lysenko part in its multidimensional facing pages can be annually included into the programs of festivals, and each year be a unique one, like a presentation of multimedia disc *World of Mykola Lysenko* in the Small Hall of The Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music, held during the *Kyiv Music Fest – 2014* (multimedia project is based on the book-album *World of Mykola Lysenko*).

Intellectual comprehension of Mykola Lysenko personality and his heritage by the researchers, artists, cultural and public figures, especially those, who have known the composer personally, have been a bystander of many events and living history, has already started since October, 1912. It is more enthusiastically continued during the UNR, in those dramatic 1918–1922, when the Ukrainian state is rising for the first time and the National Academy of Sciences is created. The present day is marked with new challenges and urgent tasks to the musicologists of Ukraine to reinterpret creative works of Ukrainian classical composer, to issue Complete collection of his works with appropriate comment, to compose a significant volume of scientific research directed toward a wide range of national culture.

Keywords: Mykola Lysenko, Ukrainian music, Ukrainian musicology, Lysenkology, national composer school.